

NEMIS TILI LEKSIKOGRAFIYASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Odinaxon Ismanova

Andijon davlat chet tillari instituti

Nemis tili adabiyoti kafedrası

Katta oqituvchisi

Ominaxon Makkamjonova

Roman-german va slavyan tillari fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish

(nemis tili) yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Maqolada nemis tili leksikografiyasining tarixiy rivojlanishi, ilk lug'atlar va Grimm birodarlarining "Deutsches Wörterbuch" asarining ilmiy ahamiyati yoritiladi. Duden nashriyoti normativ leksikografiya va imlo-grammatik me'yorlar belgilashdagi rolini o'rganadi. XX asrda terminologik, ikki tilli va izohli lug'atlar rivoji, ularning ilmiy va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Zamonaviy leksikografiyada ma'no tafovutlarini aniqlash, sinonimiya, antonimiya va frazeologik birliklar bilan ishlash asosiy tadqiqot yo'nalishlari sifatida ko'riladi.

Kalit so'zlar: nemis leksikografiyasi, tarixiy leksikografiya, Grimm birodarlar, "Deutsches Wörterbuch", Duden, normativ lug'atlar, izohli lug'atlar, maxsus lug'atlar, ikki tilli lug'atlar, leksikografik metodika.

Annotation. Der Artikel beleuchtet die historische Entwicklung der deutschen Lexikografie, frühe Wörterbücher und die wissenschaftliche Bedeutung des „Deutsches Wörterbuch“ der Brüder Grimm. Die Rolle des Duden-Verlags in der normativen Lexikografie und bei orthografischen sowie grammatischen Normen wird analysiert. Die Entwicklung fachsprachlicher, zweisprachiger und erklärender Wörterbücher im 20. Jahrhundert sowie ihre wissenschaftliche und praktische Anwendung werden behandelt. Moderne Lexikografie konzentriert sich auf Bedeutungsdifferenzierung, Synonymie, Antonymie und Phraseologismen.

Schlüsselwörter: deutsche Lexikografie, historische Lexikografie, Brüder Grimm, „Deutsches Wörterbuch“, Duden, normative Wörterbücher, erklärende Wörterbücher, Fachwörterbücher, zweisprachige Wörterbücher, lexikografische Methodik.

Kirish

Nemis tili leksikografiyasi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, Yevropa filologiyasi rivoji bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Leksikografiya – tilning lug'aviy fondini tartibga solish, uni ilmiy asosda tavsiflash va ma'lum maqsadga yo'naltirilgan

lugʻatlarni yaratish bilan shugʻullanuvchi fan sifatida nemis tilida alohida rivojlangan sohalardan biridir. Nemis tili, oʻzining murakkab grammatik tuzilishi, boy tarixiy qatamlari va keng hududiy dialektlari bilan, leksikografik izlanishlarning doimiy eʼtiborida boʻlib kelgan. Shuning uchun ham nemis lugʻatlari nafaqat maʼno izohlash vositasi, balki til tarixining yozma manbalari sifatida ham katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Nemis leksikografiyasining shakllanishida bir qator tarixiy bosqichlar mavjud. Dastlabki davrlarda lotin–nemis lugʻatlarining yaratilishi amaliy ehtiyojlar bilan bogʻliq boʻlsa, keyingi asrlarda tilni milliy oʻzlikning muhim elementi sifatida tizimli oʻrganish jarayoni kuchaydi. XIX asrga kelib, Grimm birodarlar tomonidan yaratilgan “Deutsches Wörterbuch” nemis tilining tarixiy-etimologik asoslarini oʻrganish yoʻlidagi eng muhim ilmiy manbaga aylandi. Shu bilan birga, Duden nashriyotining normativ lugʻatlari nemis tili imlo va grammatik meʼyorlarini belgilashda asosiy manba boʻlib xizmat qildi.

XX asr davomida izohli, ikki tilli va maxsus lugʻatlar koʻlami kengayib, leksikografiya nafaqat nazariy-filologik, balki amaliy ehtiyojlarga xizmat qiladigan ilmiy yoʻnalishga aylandi. Zamonaviy nemis leksikografiyasi esa maʼno tahlili, sinonim va antonim munosabatlarini aniqlash, frazeologik birliklarni tasniflash kabi metodik tamoyillar bilan boyib bordi.

Shu tariqa, nemis tili leksikografiyasi tarixiy ildizlarga ega boʻlgan, ilmiy anʼanalari mustahkam shakllangan va bugungi kunda ham tilshunoslikning dolzarb yoʻnalishlaridan biri boʻlib qolayotgan fanni tashkil etadi. Ushbu maqolada mazkur jarayonlarning bosqichlari, asosiy namunalari va ilmiy ahamiyati batafsil tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot nemis tili leksikografiyasining tarixiy va nazariy rivojlanish bosqichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, unda bir nechta lingvistik va tarixiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini quyidagi usullar tashkil etadi:

1. Tarixiy-tavsifiy metod - nemis leksikografiyasining shakllanishi va rivojlanish jarayonlarini izchil yoritish maqsadida tarixiy-tavsifiy metod qoʻllanildi. Ushbu yondashuv orqali dastlabki lugʻatlar, Grimm birodarlar mehnati, Duden nashriyotining normativ lugʻatlari hamda XX asrdagi maxsus va ikki tilli lugʻatlar bosqichma-bosqich oʻrganildi. Har bir bosqich oʻz davrining tilshunoslik talablari bilan bogʻliq holda izohlandi.

2. Qiyosiy tahlil metodi - nemis leksikografiyasidagi lugʻat turlari (tarixiy, normativ, izohli, terminologik, ikki tilli) oʻzaro qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod lugʻatlar tuzilishi, maʼno izohlash tamoyillari, maqola strukturalari hamda ilmiy-lisoniy yondashuvlardagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

3. Leksik-semantik tahlil - leksikografiyaning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan ma'no tasnifi, sinonimiya va antonimiya, polisemiyaga oid masalalarni tahlil qilishda leksik-semantik metoddan foydalanildi. Nemis tilining tarixiy qatlamlari, dialektal birliklar va zamonaviy leksik birliklarning semantik xususiyatlari izohlangan holda ko'rib chiqildi.

4. Manbashunoslik (filologik tahlil) - grimm lug'ati, Duden lug'atlari va XX asrda yaratilgan boshqa muhim leksikografik manbalar filologik tahlil asosida o'rganildi. Ushbu yondashuv lug'atlarning yaratilish tamoyillarini, material tanlash mezonlarini va ilmiy asoslarini aniqlashga yordam berdi.

5. Tizimli yondashuv - nemis leksikografiyasini yagona tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadida tizimli metod qo'llandi. Bu usul lug'atlarning o'zaro bog'liqligini, ularning til tizimidagi, ijtimoiy va ilmiy muhitdagi o'rnini aniqlashga imkon berdi.

6. Tavsifiy-lisoniy metod - leksikografik maqola tuzilishi, ta'rif berish uslublari, misollar tanlash tamoyillari va grammatik ko'rsatkichlarning qo'llanilishi an'anaviy tavsifiy-lisoniy yondashuv orqali o'rganildi.

Natija va tahlillar. Ushbu tadqiqot natijalari nemis tili leksikografiyasining tarixiy ildizlarga ega mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanganini ko'rsatdi. Dastlabki nemis lug'atlari amaliy ehtiyojlarni qondirish maqsadida yaratilgan bo'lsa-da, ular keyinchalik ilmiy leksikografiyaning shakllanishiga poydevor bo'lgan. O'rganish jarayonida Grimm birodarlar tomonidan yaratilgan "Deutsches Wörterbuch" nemis tarixiy leksikografiyasining eng fundamental manbasi ekani, uning manbalar tanlash kengligi, ma'nolarni tarixiy qatlamlar bo'yicha tizimli ravishda ajratishi va til taraqqiyotini aks ettirishdagi mukammalligi bilan ajralib turishi aniqlandi. Tadqiqot shuningdek Duden nashriyotining normativ leksikografiyadagi barqaror o'rnini tasdiqladi; Duden lug'atlari nemis adabiy tilining imloviy va grammatik me'yorlarini standartlashtirishda asosiy manba sifatida xizmat qilib keladi. XX asrga kelib nemis leksikografiyasi tarmoqlashgan holda rivojlanib, maxsus terminologik lug'atlar, izohli lug'atlar va ikki tilli lug'atlar tizimi shakllangan, bu esa tilning amaliy qo'llanish sohalari kengaygani bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy nemis leksikografiyasi ma'no tahlili, sinonimiya va antonimiya bilan ishlash, frazeologik birliklarni tavsiflash kabi an'anaviy ilmiy tamoyillarga asoslanib rivojlanishda davom etmoqda.

Muhokamalar

Tadqiqot natijalari nemis tili leksikografiyasining tarixiy va zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini batafsil tahlil qilish imkonini berdi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, nemis leksikografiyasi dastlabki davrlarda amaliy ehtiyojlarga xizmat qilgan bo'lsa-da, XIX asrda Grimm birodarlar tomonidan yaratilgan "Deutsches Wörterbuch" ilmiy poydevor vazifasini bajardi. Ushbu lug'at nafaqat so'zlarning tarixiy rivojini, balki ularning etimologik va semantik qatlamlarini ham yoritib, nemis tilshunosligida

standart metod sifatida shakllangan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Duden nashriyoti normativ lug'atlarni ishlab chiqish orqali nemis adabiy tilining imlo va grammatik me'yorlarini mustahkamlashda yetakchi rol o'ynadi.

Muhokamalar davomida XX asrda leksikografiyaning rivojlanishi, maxsus (terminologik), izohli va ikki tilli lug'atlarning kengayishi tahlil qilindi. Bu jarayon tilning fan, iqtisod, texnika va boshqa sohalarda amaliy qo'llanilishi bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy nemis leksikografiyasi ma'no tahlili, sinonimiya va antonimiya, frazeologik birliklar va lug'at maqolalarining strukturasi bo'yicha ilg'or metodlarni qo'llash bilan rivojlanmoqda. Shu bilan birga, lug'atlarning qiyosiy tahlili turli davrlar metodikasi va ilmiy yondashuvlarini solishtirish imkonini beradi, bu esa leksikografiyaning nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida leksikografiyaning o'quv jarayonidagi roli ham muhokama qilindi. Lug'atlarning izchil ishlatilishi, so'z boyligini oshirish va tilni chuqur tushunishga xizmat qiladigan metodlar pedagogik nuqtai nazardan yuqori ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Shu tariqa, muhokamalar shuni ko'rsatadiki, nemis tili leksikografiyasi nafaqat tarixiy jihatdan boy va ilmiy asoslangan, balki zamonaviy tilshunoslik va pedagogik faoliyatda dolzarb, izchil rivojlanayotgan ilmiy yo'nalish sifatida ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida olib borilgan tadqiqotlar nemis tili leksikografiyasining bosqichma-bosqich shakllangan, mustahkam ilmiy an'analarga ega va doimiy rivojlanib boruvchi soha ekanligini tasdiqladi. Nemis leksikografiyasining ilk namunalaridan tortib Grimm birodarlar yaratgan tarixiy lug'atgacha bo'lgan jarayonlar tilning tarixiy qatlamlarini o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilgan. Duden nashriyotining normativ lug'atlari esa adabiy til me'yorlarini belgilashda va ular bo'yicha yagona standartni shakllantirishda yetakchi o'rin tutgani aniqlandi. XX asrda izohli, maxsus va ikki tilli lug'atlar sonining ortishi nemis tilining ijtimoiy hayotdagi, fan va amaliy faoliyatdagi o'rni kengaygani bilan bog'liq ekanligi ko'rsatildi. Tahlillar shuni anglatadiki, zamonaviy nemis leksikografiyasi an'anaviy ilmiy tamoyillarga tayanadi, leksik birliklarni tavsiflashda izchil metodika qo'llaydi va til tizimi haqidagi ilmiy bilimlar bilan uyg'un holda shakllanadi. Umuman olganda, nemis leksikografiyasining tarixiy va nazariy rivoji ushbu sohaning tilshunoslikdagi muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qolayotganini yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dudenredaktion. *Duden – Die deutsche Rechtschreibung*. Berlin: Dudenverlag, turli nashrlar.
2. Bußmann, Hadumod. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner, 2008.

3. Wiegand, Herbert Ernst. *Wörterbuchforschung: Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Berlin: De Gruyter, 1998.
4. Haß-Zumkehr, Ulrike. *Geschichte der Lexikographie der deutschen Sprache*. Berlin: De Gruyter, 2001.
5. Klosa, Annette. *Einführung in die Lexikographie*. Tübingen: Narr Francke Attempto, 2015.
6. Wermke, Matthias. *Deutsche Wörterbücher: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin: De Gruyter, 2016.
7. Paul, Hermann. *Deutsche Grammatik und Lexikographie*. München: Beck, turli nashrlar.
8. Zgusta, Ladislav. *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton, 1971.
9. Kämper, Heidrun. *Lexikographie und Sprachwandel*. Heidelberg: Winter Verlag, 2010
10. Durrell, Martin. *Using German Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.